

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

inte några auktoriteter saknas som referenspunkter: Derrida, Barthes, de Man, Lacan etc., etc. En preliminär plattform för den fortsatta undersökningen formuleras på följande vis:

»To comprehend Strindberg's enterprise, therefore, requires neither the simple matching of fact to fiction, nor the removal of his work to an independent realm for contemplation as a series of self-contained realities, but an eye for the unarticulated forms which mediate its production, for the non-transparencies in the text, and for those symptoms of an unseen meaning which may reside even in the most prominent and constant of his images, in for example his claim to be the lucid purveyor of truth or the bearer of a spectacular destiny. In the interplay between the lived and the written, moreover, it is the work that illuminates the life, not the reverse, and for the reader both constitute texts to be interpreted» (s. 10).

I det andra kapitlet, »Writing Out and Repetition», tar Robinson avstamp i traditionen från Freud; grundperspektivet är att uppfatta skrivakten som ett sätt att tillfredsställa livets otillfredsställelse. Språket blir primärt ett medel att 'begrava det förflutna', att *transformera* ruinerna. Eller för att kasta om perspektivet: den enda värld som gives – egentligen – är den värld som byggs upp av och i språket.

Greppet att betrakta den inre och yttre världen som språkliga artefakter återkommer med full kraft i det tredje kapitlet, »Writing, not Speaking: Strindberg, Language and the Self». Robinson letar fram gott om exempel från Strindbergs texter där språkets karaktär av lögn och förklädad etc. framhävs; i det sammanhanget pekar Robinson på frändskapen med Nietzsche och hela den tradition som Lars Gustafsson skisserat i sin avhandling *Språk och lögn*. I avsnittet poängteras även – delvis litet motsägelsefullt – tvånget och nödvändigheten att i skrivakten fånga den 'sanna' bilden av sig själv; den bild som enligt Strindberg hotas att trans- och deformerar av Den Andres blick. (Ungefär som Lacan, fast tvärtom.) Kommen så långt formulerar Robinson också en mer definitiv uppfattning om den självbiografiska textens natur:

»Autobiography is therefore not something that exists in the past, awaiting narration. It is the story told, structured, and organized with all the devices of literature, and what it does not accomplish is the denuding of the self held out by the illusory promise of a unique, full language. It remains a reflection, the site of a temporal and logical organisation by which the writer produces, from the dialectic of his narcissistic identifications with the external views of himself in which he fears capture, an opaque image which, for the moment, he imagines to be true» (s. 81).

I det fjärde kapitlet, »Plot and Counter-Plot, or Reading and Composing the Text of the Self», diskuterar Robinson de ramar som den litterära traditionen sätter för en författare som, enligt det nyss givna citatet, försöker fixera den bild han anser vara sann. Utgångspunkten är Kristevas uppfattning att alla texter är transformationer av andra texter. Redan Strindberg själv måste för övrigt, vilket Robinson med rätta framhåller, ha insett i hur hög grad t. ex. *Tjänstekvinnans son* var en 'text om texter'. Vidare fungerade ju uppenbarligen vissa verk – egna och andras –

som 'scenarion' för Strindbergs liv; scenarion som med fördel emellanåt kunde återbrukas. Därtill kommer den för Strindberg med tiden allt mer plågsamma frågan – *vem* skriver egentligen mitt liv: jag, Gud eller Nemesis. Belysningen av dessa och andra spörsmål leder fram till en suggestiv slutsats: Strindberg formas av de myter/förlagor han brukar – »In short, he is a prisoner of the mirror in which he regards himself» (s. 111).

Om framställningen så långt primärt burits upp av Nietzsche och Freud (och deras följungar) gör till sist den tredje hästen braskande entré på den filosofiska cirkus som går under namnet »De Tre Avslöjarna». Så värst mycket nytt får nu inte Robinson ut av Marx' perspektiv i kapitlet »Publishing the Private, or The Economics of Experience». Att Strindbergs exploaterande av sitt och andras liv givetvis även hade rent kommersiella grunder blir närmast en banalitet – han var ju tvungen att producera sig och omsatte det kapital som livet gav. Och att Strindberg – i likhet med t. ex. Flaubert – kunde beskriva författarskapet som en exposition av inälvor är ju ingen nyhet. Likväl är det fascinerande att ta del av Robinsons sammanställning av de texter där Strindberg framställer författaren som kannibal och vampyr, och man håller gärna med Robinson då han beskriver skillnaden mellan en Zachris och en Falkenström: Falkenström river i köttet för att upptäcka Andens chiffer och foga tecknen samman till skrift; Zachris slafsar i sig materiens kadaver.

Strindberg and Autobiography är, som sagt, både egensinnig och stimulerande. För mig har det inte varit möjligt att följa med i framställningens alla vindlingar, men jag har tröstats av insikten att man med behållning även kan läsa boken partikulärt. Ovedersägligt är att Michael Robinson framstår som en mycket beläst litteraturforskare med en osedvanlig fallenhet att kombinera infallsvinklar och på så sätt avlocka Strindbergs texter okända och spännande perspektiv.

Björn Sundberg

Lars O. Lundgren: *Liv, jag förstår dig inte. Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*. Carlssons. Sthlm 1987.

Short Stories by Hjalmar Söderberg. Selected and translated by Carl Lofmark. Norvik Press, University of East Anglia. Norwich 1987.

Hjalmar Söderberg i Kristianstad. Redigering och kommentarer: Lennart Hjelmstedt och Hans Holmberg. Kristianstadsbladet. Kristianstad 1988.

Under titeln *Liv, jag förstår dig inte* har Lars Lundgren skrivit en fin liten bok om Söderbergs *Doktor Glas*. Epitetet 'liten' motiveras av bokens anspråkslösa yttre – endast därav. Samtidigt bör det kanske framhållas att vid en första, hastig genomläsning kan bokens begränsade format och de genomgående korta avsnitten te sig som fattigdomsbevis. Åtminstone kände jag själv en lätt ilning av besvikelse vid det första mötet med boken. Vid förnyad, eftersinnande läsning blir intrycket det motsatta.

Utan att förlora Söderbergs egen *text* ur blickfånget vrider och vänder Lundgren på *Doktor Glas* – ett flertal infallsvinklar prövas, olika aspekter diskuteras. Avstäm-

pet tas i en pedagogisk återblick på dagboken och dagboksromanen som genrer i den västerländska litteraturen; därtill ger författaren en nyttig orientering i den moderna forskningen därom. Särskilt på tysk och fransk botten är denna forskning uppenbarligen vital; anförda arbeten av Albert Gräser och Béatrice Didier väcker läsarens speciella nyfikenhet.

I två följande kapitel granskas så *Doktor Glas* dels som 'dagbok', dels som 'roman'. Sympatiskt, och karaktäristiskt för Lundgrens framställning över huvud taget, är de generella utblickar som här ges och det personliga engagemang som framskymtar. Man tycker sig erfara just ett personligt möte med texten och ur denna djupa förtrogenhet spirar den ena slående iakttagelsen efter den andra; så t. ex. resonemangen om dagboksanteckningarnas många bottnar, inte minst då Söderberg låter doktorn nedteckna sina drömmar.

Det fjärde kapitlet har försetts med rubriken »I ljuset av andra dagboksberättelser». Här drar Lundgren fram verk av bl. a. Kierkegaard, Nansen, Geijerstam och Amiel. Avsikten är primärt *inte* att bedriva traditionell påverksforskning men väl att förankra Söderbergs bidrag i en litterär tradition, en tradition som Söderberg uppenbarligen var väl förtrogen med. Det kvardröjande intrycket blir just att Söderberg var så hemmastadd i denna tradition att det ter sig föga meningsfullt att utpeka något särskilt, enskilt verk som förlaga el. dyl. Dock skall det understrykas att framdragandet av Henri-Frédéric Amiels *En drömmars dagbok* har karaktären av 'fynd'.

Bokens höjdpunkt menar jag ligga i det femte kapitlet där Lundgren går i närkamp med personen Glas, hans tanke- och känsloliv, och med romanens övriga centralgestalter. Särskilt fascinerande är resonemangen om att Glas' sällskapsbröder Birck och Markel får spegla olika sidor hos huvudpersonen; på dem skulle – litet förenklat uttryckt – alltså den ensamme dagboksskrivaren projicera konträra delar av sitt eget väsen.

Ett annat tungt vägande kapitel är genomgången av »Tankebokens idébakgrund», där tidigare forsknings synpunkter och käpphästar rättvisande och klokt refereras och nagelfars. För egen del har jag naturligtvis med särskilt intresse skärskadat vad Lundgren har att anföra om impulsgivarna Schopenhauer och Nietzsche, och jag medger villigt att den nyansering av min framställning som han argumenterar för vad gäller *Doktor Glas* är påkallad. Liksom i det tidigare avsnittet om andra dagboksberättelser visar Lundgren hur sammantvinnade traditionerna är och hur selektivt Söderberg gått till väga, då han »valt ut och bearbetat sådana inslag och mönster hos andra som han fann lämpliga och förenliga med det egna syftet» (s. 99). Med andra ord: det är rimligare och långt mer givande att fokusera intresset på den konstnärliga helheten än att försjunka i andras partikulära bidrag till texten.

Boken avrundas så med ett avsnitt om »Hjalmar Söderberg och Doktor Glas». Kapitlet är näppeligen tänkt som ett regelrätt biografiskt avsnitt, men det ger bl. a. en skiss över de inre och yttre konturerna av Söderbergs liv under de år han skrev på romanen, och det lyfter fr. a. på ett tänkvärdt sätt fram drag hos doktor Glas som blir mer begripliga om de »förstås mot bakgrund av författarens biografi» (s. 120). T. ex. tvånget 'att bära mask' – den förståelse som Söderbergs dubbelliv krävde –, pessimismen och den ruvande ångesten.

Lars Lundgren är att gratulera till en ovanligt givande och säkert genomförd studie. På ett med ämnet kongenialt sätt avstår han från alla yttre åthävor; synpunkterna är genomtänkta och välformulerat precisa. Med *Liv, jag förstår dig inte* har ett besvärande – och förvånande – tomrum i den tidigare litteraturen om Söderberg fyllts ut.

*

Över huvud taget har ju intresset för Söderbergs författarskap varit påfallande stort under senare tid. I marginalen skall här två smärre skrifter omnämnas: det av Carl Lofmark redigerade och översatta urvalet *Short Stories*, som omfattar 26 noveller alltifrån »Historieläraren» och »En herrelös hund» (1894) till »Den överkliga kakelugnen» (1931), samt *Hjalmar Söderberg i Kristianstad*. Om den förra skriften må vara nog sagt att översättningarna till ledig nutidsengelska är väl utförda och att Lofmarks introduktion på dussinet sidor begränsar sig till det handfast konventionella.

Högre anspråk på uppmärksamhet reser den av Lennart Hjelmstedt och Hans Holmberg sammanställda volymen *Hjalmar Söderberg i Kristianstad*. Utgivarnas ambition har varit att i kronologisk följd samla alla artiklar, översättningar, anmälningar etc. som Söderberg skrev för *Nyaste Kristianstadsbladet* under det knappa halvår han var anställd vid dess redaktion. »Därigenom kan den sentida läsaren» – för att citera förordet – »få en uppfattning om rytmen i Söderbergs journalistiska arbete och vilka omväxlande inslag det innehöll, inslag som han alltså i stor utsträckning bestämde själv.» Inalles rör det sig om 58 bidrag; av dessa är drygt hälften osignerade och har inte tidigare attribuerats till Söderberg.

Större delen av det osignerade materialet utgörs av teateranmälningar, och skälen för att attribuera dessa till Söderberg utvecklas i en särskild uppsats, skriven av Hans Holmberg. Av Holmbergs utredning framgår att flera av dessa texter tveklöst kan knytas till Söderberg med hjälp av de uppgifter han själv ger i sina brev hem till vännen Bo Bergman i Stockholm. Ändå kan man känna sig litet tveksam till greppet att generellt tillskriva Söderberg ansvaret för alla de tjugo anmälningar som attribueras till honom. Med några undantag rör det sig om korta texter, vilka som oftast är rutinmässigt utformade, och möjligheten bör inte uteslutas att vissa texter kan ha skrivits av helt andra medarbetare; i de fall yttre kriterier saknas blir de inre alltför bräckliga för att tillåta bestämda slutsatser. Likaså synes det mig fullt tänkbart att rutinuppdrag som dessa mer eller mindre regelmässigt kan ha underkastats redaktionell bearbetning allt efter vad sidutfyllnaden för stunden krävde. Att teaternotiserna – till skillnad från bokanmälningarna – aldrig försägs med signatur kan vara en fingervisning om att Söderberg s. a. s. inte hade det fulla ansvaret för textens utformning. Att han inte hade, eller inte ville ta det. Hur som helst önskar man att Holmberg mer energiskt försökt penetrera de problem som är förbundna med teateranmälningarna. Skälen att attribuera övriga osignerade texter ges i fortlöpande fotnoter, och här synes attributionerna genomgående vara helt invändningsfria.

Till Söderbergs texter sluter sig – vid sidan av den ovannämnda uppsatsen om teateranmälningarna – två bidrag av Lennart Hjelmstedt: en uppsats om Söderberg

som litteraturkritiker och en essä som skisserar den yttre ramen för Söderbergs tid i Kristianstad. Bägge bidragen är förvisso läsvärda om än i lättviktigaste laget. Störst intresse tilldrar sig vad Hjelmstedt har att berätta om stadens sociala liv och om förhållandena på tidningens redaktion. Till volymens odiskutabla charm bidrar starkt de illustrationer som letats fram ur läns museets samlingar och privata fotoalbum; den stad som för en kort – men inte negligierbar – period var Söderbergs, träder här fram ur glömskan.

Björn Sundberg

Kurt Johannesson, Eric Johannesson, Björn Meidal & Jan Stenkvist: *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*. Tidens förlag. Sthlm 1987.

Ett par hundra meter och ett drygt sekel åtskiljer skådeplatserna för fersenska mordet och borggårdstalet. Dessa svårtolkade dramer i Gamla Stan i Stockholm bildar ouvertyr och grand finale i det upsaliensiska författarkollektivets iscensättning av svensk 1800-talshistoria. Men däremellan framför ensemblen såväl diverse divertissementer och melodramer knutna till namnen Grevesmöhlen, Lindeberg och Crusenstolpe som borgerliga lustspel och indignationspjäser av August Blanche och ibsenska moraliteter med S. A. Hedin i huvudrollen. Strålkastarna följer de institutionslösa klassernas företrädare i deras försök att utnyttja och nyskapa offentliga uttrycksformer, inte minst de som den tillväxande pressen ställer till förfogande. Men visst ljus sprids också över de kungliga logernas klärobskyr, regisserande skumraskfigurer och stampande statister i kulissernas dunkel. Den nya tidens politiska motsättningar utspelas på en offentlig arena. De som fört sökt vinna monarkens öra vill nu knipa den allmänna opinionens applåder.

Som man kunde vänta präglas de fyra studierna av njutbar stil och skarpögd lärdom, allt baserat på gedigen egen forskning. Det skänker stadga åt framställningen och ger läsaren trygghet. Självständigheten speglas i en befriande avsaknad av kärnfritt fikonspråk, mondäna modellbyggen och apostroferade auktoriteter. Det känns nöpligt och pliktskyldigt när Kurt Johannesson plötsligt finner sig föranlåten att åberopa några föregångsmän, men det blir då så etablerade namn som Walter Lippman och Kenneth Burke. Att teori och tanke inte saknas, fast de inte ropas ut på marknadstorget, blir man ändå snart varse.

Som en modell för den offentliga aktören står folktribunen. Begreppet utreds närmare främst i Kurt Johannessons och Björn Meidals bidrag. Kanske är denna projicering inte helt lyckad. På vissa av de inblandade passar etiketten bra, och har också flitigt brukats, framför allt om Blanche och S. A. Hedin. Om några andra gäller vad Johan Mortensen sade om Crusenstolpe: »hans mål var en hög plats som konungens rådgivare eller som folktribun». Tillfälligheter, ofta av rent personlig art, kunde avgöra på vems sida man hamnade. Och på Sven Hedin passar beteckningen folktribun mycket illa, såvida man inte delar hans egen – man frestas säga leninistiska – syn på folket, och det gör i alla fall inte Jan Stenkvist i sitt postuma bidrag till volymen. Allt detta sagt med utgångspunkt i en

gångse definition av begreppet folktribun, t.ex. SAOB:s »om person som offentligt framträder som de lägre klassernas försvarare o. målsman».

Meidal (ss 187, 194, 245 och 364) tycker sig skymta en utvidgning av begreppet och talar om »den dubbla uppgift 1800-talet gärna tillskrev en folktribun: att både företräda och uppfostra folket». Tribunen skulle alltså lugna massorna. Särskilt prästerna tilldelades den rollen, menar Meidal. Men beläggen är få och vid närmare påseende inte så entydiga. Hur som helst äger de tillämpning bara på äldre tider. De kan inte sägas representera »1800-talets» uppfattning. När Fryxell låter Gustav II Adolf (inte Gustav Vasa, som Meidal råkat skriva) tala om prästerskapet som »verkliga folktribuner», ger ju redan kvalificeringen uttryck för att uppdraget normalt inte sågs under denna dubbla aspekt. Mer säger det nog om 1800-talet att termen ännu vid Blanches död var så kontroversiell att t.o.m. Blanches sympatisörer undvek att använda den. »Uppenbart är att ordet 'folktribun' inte ägde någon riktigt positiv klang i Sverige» konstaterar också Eric Johannesson för det tidiga 1800-talets del.

En annan komplikation med folktribunsbegreppet är att det lämnas osagt varför just de behandlade personerna och inga andra sätts in i en folktribunal succession. Varför inte den C. H. Anckarsvärd som 1817 sade att »det tillhör svensk riddersmannatrot att leda sanningen från sin viskingsroll i sällskapskretsarna, att vördsamt föra den till tronens fot som folkets tolk för friheten och dygden». Eller t.ex. Hierta, »den patriciske folktribunen», eller Almqvist, eller Strindberg, vars väg fram till folktribunaten Meidal skildrade i din doktorsavhandling 1982. Eller någon av landsortens folkvänner, t.ex. H. B. Palmaer. En eller annan sida om alternativa aspiranter och arenor hade varit på sin plats. Även den valda huvudscenen, kungliga huvudstaden, kunde ha förtjänat en skissartad pennteckning. Vad var och var låg t.ex. De La Croix' salonger, ett etablissemanng som förutsätts bekant.

De fyra studierna är retoriska och bildar en inbjudande portal till det återupprättade universitetsämnet retorik, för vilket Kurt Johannesson är nyutnämnd professor. För uppsåtet i just denna volym kunde man mynta begreppet semio-retorik, om man ville markera att det inte bara är tal och texter som avhandlas. Projektets koncept, som det numera heter, har varit att tyda den nya offentlighetens mer eller mindre teatrala tecken. Därav aktgivandet på begravningar, demonstrationer, kampanjer, banketter, jubelfester, telegram etc., alltså väsentligen icke-litterära och otraditionella uttrycksformer. Detta bidrar till att göra boken rolig och spännande att läsa och har också erbjudit väl tillvaratagna möjligheter till slagkraftig illustration. Bildtexterna förtjänar också att prisas.

Men här ligger suggestiva sammankopplingar nära till hands och subtila verifieringsproblem, som inte alltid beaktas, tränger sig på. Skall man exv. våga tolka de påfallande enkla formerna vid S. A. Hedins begravning som en medveten efterhärming, en ikonologisk anslutning till ett exemplum, statuerat av tidigare franska och svenska folktribuner? Meidal vågar och citerar Hedins önskan om »en fattigmans enkla tråkista utan blomstersmyckning». Men han kunde lika gärna ha fäst sig vid Hedins testamenteriska önskemål, av vilka framgår att enkelheten bottnade i ekonomiskt nödvång och omsorg om den efterlevande trojänarinnans pension. Båda förklaringarna kan ju ha